

10. Папкин А. И. Психологическое воздействие в правоохранительной деятельности. Прикладная юридическая психология; под ред. А. М. Столяренко. М., 2001. Гл. 8. С 378–379.
11. Кроз М. В. и др. Криминальное психологическое воздействие. М. : Юрлитинформ, 2008. 200 с.

УДК 343.98.63

*Міхеєва О. І., судовий експерт Донецького НДІСЄ,
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-9949-1118>,
e-mail: mixeeva_olena@ukr.net
Міхеєва М. Л., завідувач лабораторії КВД Донецького НДІСЄ,
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-9949-5810>,
e-mail: mary.mikheeva@ukr.net*

ПСИХОЛІНГВІСТИЧНЕ ВИМІРЮВАННЯ ОСОБИСТОСТІ НЕПОВНОЛІТНІХ ПІДЕКСПЕРТНИХ ЯК ЧИННИК ОПТИМІЗАЦІЇ СУДОВОЇ ПСИХОЛОГІЧНОЇ ЕКСПЕРТИЗИ

Актуальність проблеми обґрунтованості експертних висновків тісно пов'язана з широким комплексом завдань з розвитку демократичної, соціальної, правової держави. Удосконалення змісту та форм судово-психологічної експертизи неповнолітніх (у тому числі й малолітніх) підекспертних є необхідною вимогою надійного забезпечення справедливості судових рішень.

Правовою основою проведення судово-психологічної експертизи неповнолітніх підекспертних є пп. 1.8, 3.3 Інструкції про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень № 53/5 від 08.10.1998 р. зі змінами та доповненнями [1], Закону України «Про судову експертизу» [8].

Відомо, що найбільш презентативним показником проявів психічної активності особистості в контексті процедури експертного психологічного дослідження є мовленнєва діяльність [3; 6; 9].

На нашу думку, психолінгвістичне вимірювання певною мірою відповідає на питання щодо адекватності психічного відображення людиною навколишнього світу, а саме: об'єктів, предметів і дій в юридично значимій ситуації; її характеристиках, зв'язках і відношеннях, зовнішніх і внутрішніх обставинах.

Поняття «мовленнєва діяльність» безпосередньо пов'язане з психологічним потрактуванням діяльності взагалі, яка відрізняється особливою специфікою її характеристик: процесуальність, суб'єкт мовлення, об'єкт (або адресат), мотив (або потребу), інтенцію (або мовленнєвий намір), мету, зміст (чи предмет мовленнєвого спілкування), мовні (або семіотичні) засоби [4–6].

Сучасні дослідники вивчають мовленнєву діяльність у таких термінах: «висловлювання», «дискурс», «розповідь», «опис», «міркування», «наратив». Сучасна психолінгвістика насамперед зазначає роль мисленнєвого образу як структурного компонента глибинних мовленнєвих процесів, які проявляються під час аналізу дитячого мовлення.

Інформативними в експертному дослідженні є ознаки усвідомленості, які проявляються в здатності підекспертного рефлексувати свої суб'єктивні стани, ставити явища в досить широкий контекст. Психолінгвістичною основою аналізу юридично значущої ситуації (чи конкретної ситуації взаємодії з підекспертним) є розуміння того, що мовленнєва діяльність не тільки індивідуальне явище, а й соціальний психофізіологічний та психічний феномен, притаманний усім людям, незалежно від раси, національності чи статі. Мовленню властива не тільки мова (універсальний код) для спілкування певної групи. Воно є, передусім, вищою психічною функцією дитини, вираженням її психофізіологічних процесів, які, не враховуючи окремих індивідуальних особливостей, теж є універсальними.

Співвіднесення аналізу мовленнєвої діяльності із завданнями судової психологічної експертизи засновано на виокремленні таких її (мовленнєвої діяльності) компонентів:

— м'язова робота мовленнєво-рухового апарату – зусилля м'язові при артикуляції звуків мовлення, модуляція інтонації слів і речень (елементів інтонації просодем – сили і тембру голосу, висоти тону, темпу мовлення, паузування);

— робота інтелекту (мислення, уявлення), спрямована на розуміння мовлення, тобто на співвідношення відповідних м'язових зусиль мовленнєво-рухового апарату та слухових вражень із денотатом, тобто тим позамовним предметом або явищем, що названо за допомогою цих

© Міхеєва О. І., Міхеєва М. Л., 2019

— робота емоційно-вольової сфери психіки, спрямованої на емоційне, модальне оцінювання денотату (відповідника), позамовної дії, явища, що є предметом думки, уявлення або уяви;

— зусилля, спрямовані на сприйняття й відтворення тексту; робота думки на його побудову;

— трансформація усного коду мовлення у письмовий (у деяких випадках);

— робота пам'яті, коли дитина засвоює, як треба говорити за традицією, просто запам'ятовує, як прийнято говорити [10].

Психолінгвістичне вимірювання особистості неповнолітніх підекспертних передбачає визначення змістовних критеріїв розвитку мовленнєвої діяльності [2; 7]:

1. Мотиваційний критерій. До нього належать такі показники: а) збуджувальність (спонукання до мовлення, пов'язані із задоволенням потреб мовця); б) предметність (предмет, що спонукає та визначає вибір спрямованості мовленнєвої діяльності); в) усвідомлюваність (усвідомлювана причина, що лежить в основі мовленнєвих вчинків); г) стійкість і самостійність мотивів.

2. Іntenційний критерій. Іntenціональний критерій співвідноситься з такими показниками: а) іntenціональний простір (провідні іntenціональні спрямованості дітей-комунікантів, конкретні іntenції, що виражаються у висловлюваннях); б) наявність самостійного задуму (про що дитина хоче розповісти); в) наявність образу результату – чим має завершуватися висловлювання.

3. Цілеутворювальний критерій із показниками: а) спосіб регуляції цілеутворення (довільність, мимовільність); б) спосіб відображення мети (усвідомлюваність, неусвідомлюваність образу передбачуваного результату); в) самостійність прогнозування висловлювання (кінцевої мети); г) зв'язок образу передбачуваного результату з системою мотивів або певним мотивом.

4. Смысловий критерій. Відповідно до змістовного (смыслового) критерію виокремлено такі показники внутрішнього програмування: а) смыслове синтаксування і вибір смислів у внутрішньому мовленні; б) семантична сформованість і вибір мовних значень слів.

5. Лексико-граматичний критерій. Згідно з лексико-граматичним критерієм виокремлено такі показники: а) функціонально-смыслові типи висловлювань; б) види речень; в) слова за частинами мови в реченнях; г) розподіл членів речення у відсотках; д) розподіл частин мови при вираженні головних і другорядних членів речення; е) розподіл членів речення за способами їх вираження; є) співвідношення логіко-граматичних членів речення у дитячому мовленні; ж) розподіл відмінків у мовленнєвих структурах.

Данні критерії є основою моделювання комплексу діагностичних методик:

— методика діагностування операцій виникнення мовленнєвих мотивів;

— методика діагностування операцій утворення мовленнєвих іntenцій;

— методика діагностування операцій цілеутворення у висловлюваннях;

— методика діагностування операцій граматичного структурування;

— методика діагностування операцій внутрішнього програмування [2; 7].

Параметром адекватності висловлювань, суджень, свідощів підекспертних задачам експертного дослідження є мовна свідомість як найвищий рівень вербального відображення дійсності та мовленнєво-мовної саморегуляції. Її ознаки: соціальний характер, опосередкованість знаковими (мовними) структурами; здатність до спонтанної мовної і мовленнєвої рефлексії; внутрішній діалогізм (можливість слухати себе під час говоріння, і для точнішого смыслоформування, за потреби перебудовувати своє висловлювання, розмова з самим собою у внутрішньому мовленні); предметність – у цьому випадку ідеальний предмет – смыслоформування, смыслоформування.

Отже, аналізуючи ситуацію психологічної експертизи неповнолітніх підекспертних, вважаємо мовленнєву діяльність психолінгвістичним інструментом суб'єкта усного мовлення в спілкуванні, центром, у якому сходяться всі лінії психічного розвитку й який опосередковує розвиток вищих психічних функцій. Розвиток мовленнєвої діяльності відноситься до базальних основ, що визначають загальний розвиток дитини.

Урахування означених положень, проєкція їх на конкретну процедуру експертного дослідження неповнолітніх сприяє оптимізації експертної оцінки отриманих результатів і формування висновків.

Список використаних джерел:

1. Інструкція про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень: затв. наказом Міністерства юстиції України від 08.10.1998 № 53/5. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z0705-98> (дата звернення: 25.06.2018).
2. Калмикова Л. О. Формування у дітей старшого дошкільного віку мовленнєвої діяльності: діагностико-розвивальний комплекс : навч.-метод. посіб. Київ : Слово, 2016. 384 с.
3. Леонтьев А. А. Основы психолінгвистики. 3-е изд. М. : Смысл; СПб. : Лань, 2003. 287 с.
4. Леонтьев А. Н. Психологическое исследование речи. *Избірник психол. произведений*: в 2 т. М., 1983. Т. 1. С. 387–388.
5. Лурия А. Р. Язык и сознание / под. ред. Е. Д. Хомской. Ростов н/Д. : Феникс, 1998. 416 с.
6. Львов М. Р. Основы теории речи : учеб. пособ. (для студ. высш. пед. учеб. заведений). М. : Академия, 2002. 248 с.
7. Міхеєва О. І., Міхеєва М. Л. Діагностувальний інструментарій психолінгвістичних досліджень у контексті проблеми судової психологічної експертизи малолітніх підекспертних. *Актуальні питання судової експертизи та криміналістики* : збірник матеріалів міжнар. наук.-практ. конф., присвяч. 95-річчю створення Харків. НДІ суд. експертиз ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса (Харків, 10–11 жовт. 2018 р.). Харків : Право, 2018. С. 210–213.
8. Про судову експертизу : закон України від 25.02.1994 № 4028-ХІІ. *Відомості Верховної Ради України*. 1994 № 28. С. 232.
9. Рубинштейн С. Л. К психологии речи. *Учебные записки ЛПИ им. Герцена*. Л. : ЛПИ, 1941. Т. 35. С. 16–27.
10. Федоренко Л. П. Закономерности усвоения родной речи. М. : Просвещение, 1984. 120 с.

УДК 343.98: 159.9

*Савкіна Т. В., завідувач сектору Харківського НДІСЕ,
e-mail: tsavkina55@gmail.com
Харіна Т. Г., науковий Харківського НДІСЕ,
e-mail: larinatiana111@gmail.com*

ОБСТАВИНИ, ЩО ПІДЛЯГАЮТЬ ВСТАНОВЛЕННЮ З МЕТОЮ ПРИЗНАЧЕННЯ СУДОВО-ПСИХОЛОГІЧНОЇ ЕКСПЕРТИЗИ ЕМОЦІЙНИХ СТАНІВ

Судова експертиза як форма залучення спеціальних знань у кримінальному процесі передбачена ст. ст. 69, 101 КПК України [1].

У ст. 116 КК України сильне душевне хвилювання визначається як такий психічний стан, що раптово виник унаслідок протизаконного насильства, систематичного знущання або тяжкої образи з боку потерпілого. Безсумнівно, прерогативою суду є визначення стану сильного душевного хвилювання, для констатації якого одним із доказів є висновок судово-психологічної експертизи про наявність у підекспертної особи фізіологічного афекту або іншого емоційного стану, що суттєво вплинув на її свідомість і поведінку.

Згідно зі ст. 123 КК України юридично значимими ознаками емоційного стану особи є раптовість його виникнення внаслідок протизаконного насильства або тяжкої образи з боку потерпілого.

При розслідуванні злочинів, скоєних в умовах необхідної оборони, стан сильного душевного хвилювання є обставиною, що виключає злочинність діяння – ст. 36 п. 4, ст. 39 п. 3 КК України [2].

Отже, кваліфікуючими ознаками стану сильного душевного хвилювання є раптовість його виникнення, факт насильства, знущання або тяжкої образи з боку потерпілої особи та, що особливо важливо, цей емоційний стан може бути викликаний систематичними аморальними або насильницькими діями з боку потерпілого.

Тобто законодавець у ст. 116 КК України зазначив критерій тривалості, який не був передбачений у КК України в ред. 1960 року. Це, на думку експертів-практиків, є суттєвим фактором, що розширює діапазон психічних феноменів, які є психологічною підставою для констатації не тільки класичного фізіологічного афекту або його відсутності, а й інших емоційних станів [3–6].

Експертна практика показує, що достатньо розповсюдженими є випадки, коли протягом тривалого часу (місяців або років) людина накопичує негативні переживання, пов'язані з психотравмуючим впливом систематичного знущання над нею, та іноді достатньо «останньої краплі» (можливо й незначної), щоб виникла екстремальна емоційна реакція у вигляді фізіологічного афекту або інших емоційних станів, які за своїм механізмом протікання відрізняються від фізіологічного афекту, але суттєво впливають на здатність людини контролювати свої дії.